

Сжият за пръв път бил направил бележка на Н. Щ. Д. А., че бил водѣл бавно настѣпление къмъ Цариградъ, което генералъ Фичевъ приписва на интригитѣ на генералъ Савовъ. Обаче неуредицитѣ въ продоволствието налагали, споредъ Н-къ Щаба, да се спре временно движението напредъ, за да се дадѣло възможност да настигнатъ продоволственитѣ обози (стр. 193). (Следва)

ПО ВОЙНАТА НИ СРЕЩУ СЪРБИЯ, ГЪРЦИЯ И ЧЕРНА ГОРА ВЪ 1913 Г.

отъ Иванъ Кр. Стойчевъ

По въпроса, засѣгащъ идването ни по необичаенъ редъ до война съ бившитѣ съюзници въ 1913 г. и свързането на това съ въздействия на неотговорни лица и съ бездействието на отговорни, е писано доста.

Добре си спомнямъ, че когато се прекали съ експлоатирането на единъ телеграфенъ разговоръ между началницѣ на щабоветѣ на II и III армии полковницѣ Жековъ и Жостовъ и недобростъ-вѣстно имъ се придаваше престѣпенъ (или поне неетиченъ) характеръ, ген. Жековъ бѣ принуденъ (гл. заб. на 14 подлистникъ въ в. „Миръ“ отъ януарий 1936 г. подъ заглавие „Истината преди всичко“) да покани онѣзи, които още биха си позволили да засѣгватъ истината — да факсимилиратъ телеграмитѣ. Както винаги въ подобни случаи, доблестъта не се оказа на висотата си. Но това даде поводъ и на покойния ген. Н. Ивановъ почтено да защити своя бившъ подчиненъ въ 1913 г. ген. Жековъ, въ смисълъ, че всички тѣзи разговори сж му били известни о време отъ самия Жековъ, а „инкриминираниятъ“ е станалъ следъ получаване на заповѣдта отъ пом. главнокомандуващия за действие на II и IV армии; въ заключение той потвърди, че съ замислянето на нападението и даването на заповѣдта отъ 16 юний ген. Жековъ не е ималъ нищо общо.

И все пакъ въпросътъ въ историята не е още приключенъ. За това ни свидетелствува и скорошниятъ отзивъ на д-ръ Ст. Даневъ — министъръ-председателъ по време на 16 юний 1913 г. върху труда на ген. Иванъ Фичевъ „Балканската война 1912—1913 г.“ По въпроса за даването на заповѣдта, следъ декларациитѣ на ген. Мих. Савовъ и запазенитѣ документи — споръ нѣма. Но колкото се отнася до психологическата подготовка на тази фатална постѣпка, има още да се говори.

Предстои да се обсъди дали нѣма и безотговорни действия на отговорни лица; дали не е могло и трѣбвало да се предвиди

какво отражение могат да иматъ върху военнитѣ срѣди известни думи на политичитѣ, главно министритѣ. Защото се знае, че по своето естество войската е изпълнителенъ и деенъ органъ на политиката. И въ това си качество тя не е бездушно орджие, за да остава незасегната отъ създавани настроения въ околната срѣда. Следъ като отъ толкова месеци, по много пѣтища, се напластваше настроение срещу гърци и сърби, за пламването на искрата съдействаха и отговорнитѣ министри, които трѣбваше да знаятъ, що е войска, изправена срещу единъ врагъ, който дълбоко е засѣчилъ не само дѣлото ѝ, но е засегналъ достоинството ѝ.

Да минемъ къмъ нѣкои факти.

Жалко е, че не мога да си спомня точно, но мисля, че ген. Х. Хесапчиевъ очерта нѣкъде воинствения тонъ на мин. на вътрешнитѣ работи Ал. Людскановъ, когато той посетилъ Солунъ презъ 1913 г.

Въ печата се подчерта на много пѣти нападателния духъ и на другъ министъръ отъ кабинета на д-ръ Данева — Дим. Христовъ. Знае се, че зап. полковникъ Йос. Разсукановъ бѣше презъ Балканската война аташиранъ къмъ сръбската главна квартира. Поради това той е ималъ случай *навремето* да чуе редъ съобщения и преценки. Въ единъ разговоръ, който имахъ съ него на 2 ноември 1934 г. за ген. Радко Димитриевъ, съмъ си отбелязалъ: „Ген. В. е казалъ на Разсуканова, че Дим. Христовъ е съветвалъ ген. Димитриева и заслужавалъ обесване за Междусъюзническата война“. Ако неточно съмъ го разбралъ, ще ме поправи.

Кметътъ на столицата П. Тодоровъ, братъ на най-силния човекъ въ кабинета на д-ръ Данева, въ самия край на м. май 1913 г. е казалъ на зап. подпол. Ал. Самарджиевъ, съ когото живѣли заедно на ул. „В. Търново“, че ще изтласкаме сърбитѣ отъ Велесъ и безспорната зона, а после ще вървимъ на арбитражъ. На бележката, че това ще бѣде война, за кратко трѣбва сериозно да се подготвимъ, Тодоровъ казалъ, че то не ще бѣде никаква война, а просто окупация. А че П. Теодоровъ е изразявалъ мислитѣ на брата си ми се потвърди косвено и отъ единъ народенъ представител въ 1912/13 г., членъ на правителственото болшинство. На неговия въпросъ, въ личенъ разговоръ съ Теодоръ Теодоровъ — министъръ на финанситѣ, какъ ще се уреди положението съ Гърция, съ която нѣмаме договоръ, той му е казалъ: „Само съ една дивизия. Щомъ гърцитѣ я помиришатъ около Струма, ще се изпарятъ безъ бой“.

Това научихъ отъ самия бившъ народенъ представител — когато пѣтувахме на 19 май 1941 г. заедно въ околноститѣ на Кюстендилъ. Името му дължа да запазя засега.

Спомнямъ си, сжщо така, за другъ разговоръ, който имахъ въ края на 1913, или самото начало на 1914 г., въ София съ личния адютантъ на ген. Радко Димитриевъ — покойния майоръ Д. Минковъ отъ Русе. Той ми съобщи тогава, че преди 16 юний д-ръ Даневъ и ген. Р. Димитриевъ пжтували веднажъ къмъ Божурище, гдето бѣше шабътъ на III армия. Въ автомобиля билъ и Минковъ. Отъ водения разговоръ той ималъ определено впечатление, че д-ръ Даневъ е знаелъ проектътъ за готвеното действие и по начало ги е одобрявалъ.

Това рисува настроенията въ самото правителство.

Въ своята рецензия г. д-ръ Даневъ отхвърля заключението на ген. Фичева, че по акцията на 16 юний е имало пълно съгласие между правителството и главното командуване, позовавайки се на липсата на документи.

Въ това отношение г. д-ръ Даневъ е правъ — документи нѣма но той казва: „Министерството [вм. правителството] не е давало никога съгласието си за прилагане *надъло* [к. м.] подобни нареждания“. Това значи, че проекто-нареждания, като заповѣдта отъ 16 юний, напр., сж били нахвърляни, тълкувани и приемани въ разговори или съвещания *по начало* и т. н. Това е достатъчно особено като се подсилва и отъ признанието на г. Данева, че той наистина е „билъ обхванатъ отъ фурията на неотстъпчивостта“, макаръ това да отнася само къмъ безспорната зона.

За да очертая още по-добре настроенното на шефа на правителството, ще си послужа и съ ржкописа на покойния ген. Найденовъ „Междусъюзническата война“, съдържащъ 24 стр., даденъ ми за използване отъ сина му — сжщо покойникъ. Този ржкописъ нѣкога трѣбва да бжде отпечатанъ изцѣло, но засега ще дамъ извадки.

Генералъ К. Найденовъ пише на с. с. 17—20:

„Нѣма да се докосвамъ до въпроса какви дипломатически постъпки и преговори сж станали за мирното разрешение на спора ни съ сърбитъ, защото излагамъ само това, което лично съмъ чулъ и видѣлъ. Ще изтъкна само това, че общественото мнение отъ день на день ставаше по-възбудено и настроено противъ сърбитъ; доста настойчиво се разпространяваше мълвата, че сърбитъ трѣбва съ оржжие да се изтикать отъ безспорната зона.

Генералъ Фичевъ бѣше въ отпускъ по болестъ или, по-скоро, подъ това благовидно оправдание бѣше се отклонилъ отъ длъжността си и го замѣстваше полковникъ Нерѣзовъ. Азъ ходихъ всѣки день по нѣколко пжти при него, за да се осведомявамъ какво е състоянието въ армията, защото въ по-големата частъ отъ полковетъ имаше силно вълнение противъ войната; ходѣхъ още и за да виждамъ какво е настроението въ щаба на действащата

армия и да смекчавамъ разгорещаването противъ сърбитъ, защото се много опасявахъ за последствията, ако започнемъ военни действия съ тѣхъ. Очевидно бѣше, че въ такъвъ случай ще бждемъ нападнати отъ всички страни.

Полковникъ Нерѣзовъ изглеждаше да е противъ една кървава разправа съ сърбитъ; само понѣкога подхвърляше, че нашитѣ войници не бива да стоятъ въ бездействие, защото започватъ да се бунтуватъ; щомъ, обаче, се започнатъ военни действия, тѣ ще се биятъ като лъвовъ, особено сега, когато сж разярени противъ сърбитъ, заключаваеше той.

Единъ день, малко преди 16 юний 1913 год., като отивахъ въ Министерството на войната, срещнахъ при входа г-нъ д-ръ Данева, който бѣше вече министъръ-председателъ, и го запитахъ какво ще правимъ съ тия сърби.

— Ще ги изтикаме отъ безспорната зона, — бѣше отговорътъ.

— Това е опасно, г-нъ Даневъ, му казахъ азъ и се раздѣлихме.

На 12 юний дойде при мене, въ Министерството на войната, началникътъ на щаба на III армия полковникъ К. Жостовъ и започна да ме убеждава, че сърбитъ трѣбва да се изтикать съ оржжие отъ безспорната областъ, защото съ добро не ще ни я отстъпятъ, не слушали никакви съвети отъ никого.

„Ти си въ много добри отношения съ ген. Савова и той цени твоето мнение, ми казваше Жостовъ; говори му да се реши и заповѣда да ги изтикаме отъ безспорната зона“.

Съ недоумение посрещнахъ това воинствено настроение въ щаба на III армия, която бѣше командувана отъ ген. Радко Димитриевъ. Той никога не би отивалъ противъ желанието на руситѣ, които щѣха да бждатъ арбитъръ по нашитѣ териториални спорове съ сърбитъ.

Ако г. г. Даневъ и генералъ Радко Димитриевъ, и двамата върли русофили, даваха мнение и съвети, въ смисълъ сърбитъ да се изтикать съ оржжие отъ безспорната областъ, азъ си обяснявахъ това така: руситѣ сж съветвали сърбитъ да се съобразятъ съ договора и изпразднятъ безспорната зона до тамъ, догдето и руситѣ мислѣха, че трѣбва да отстъпятъ*), но тѣ сж отказали и вследствие на това руситѣ сж подшушнали да ги изтикаме на сила.

На полковникъ К. Жостова казахъ, че не сподѣлямъ неговото мнение и, ако отида при Савова, ще му говоря тъкмо въ противенъ смисълъ, защото считамъ, че съ подобно изтичане ще дска-

*) Подъ предлогъ, че подъ Одринъ ни били дали вънъ отъ договора тежка артилерия, сърбитъ бѣха поискали териториална компенсация отъ безспорната зона и руситѣ бѣха възприели това сръбско искане. К. Н.

раме катастрофа за себе си. Въ всеки случай тая постъпка на Жостова азъ счетохъ като събиране сведения за мненията на Главната квартира и не ѝ отдадохъ сериозно значение.

На следващия денъ отидохъ при Нерѣзова, който ми се видѣ малко умисленъ. Следъ като говорихме за положението по фронтоветѣ, азъ го попитахъ идвалъ ли е Жостовъ при него. Той ми отговори, че снощи е билъ при него. Азъ почакахъ, като мислѣхъ, че ще ми каже онова, що Жостовъ му е говорилъ по изтичането на сѣрбитѣ отъ безспорната зона, защото бѣхъ убеденъ, че сж говорили по тоя въпросъ, но Нерѣзовъ нищо не ми каза.

Това бѣше първия случай отъ началото на войната, когато ми се стори, че Нерѣзовъ скрива нѣщо отъ мене.

Тогава азъ добивахъ, че шабѣтъ на III армия ми се вижда много воинственъ.

— Да, така изглежда — отговори Нерѣзовъ.

— Тия господа ще докаратъ нѣкоя беля на България, — казахъ азъ и си излѣзохъ. Това бѣше на 14 юний.

Азъ продължавахъ пакъ по обикновеному да ходя всеки денъ при Нерѣзова, безъ да подозирамъ нѣщо.

На 18 юний Нерѣзовъ ме повика по телефона и азъ отидохъ.

Въ раздражено състояние той ми събщи, че отъ два дни се води война и отъ армиитѣ се оплаквали, че сж изстреляли снарядитѣ си, а пъкъ артилерийското управление не вземало никакви мѣрки.

Азъ му отговорихъ, че шабѣтъ на армията и до този часъ не е съобщилъ нито официално, нито частно нѣкому (тукъ напомняхъ моето често отиване при него), че сж започнати военни действия и какво се иска при тѣзи условия отъ артилерийското управление. „Вие започнахте да вършите тайнствени работи, че да видимъ кжде ще я изкарате“, заключихъ азъ.

— Сѣрбитѣ ни нападнаха — смутено отговори Нерѣзовъ.

Отъ всичко това заключавамъ, че тия, що заповѣдаха настѣпленieto на 16 юний, сж мислили, че, ей тъй, мълчешката, съ голѣма леснота, ще изблъска сѣрбитѣ отъ безспорната зона, а после да се похвалятъ съ своето дѣло. Като видѣха, обаче, че работата се обръща въ сѣщинска война, тогава се разтичаха да търсятъ сили и срѣдства за новата война.

До тукъ свършвамъ съ цитуването на ген. К. Найденова, за да продължа.

Доказателство, че правителството се е колебало и клонѣло къмъ действия, като станалитѣ, и съ това е допустнало събития, които можеха да се избѣгнатъ, намираме въ телеграмитѣ на пом. главнокомандуващия № 5435 отъ 9 VI, гдето се казва: „моля правителството да вземе частъ по скоро едно ясно и опредѣлено стано-

вище по въпроса за войната...“ и въ № 5517 отъ 13 VI: „... намирамъ за необходимо, най-настойчиво да помоля Съвета до тази дата (16 юний) да ми събщи решението си въ една ясна и окончателна форма за война или демобилизация...“. На 15 VI съ телеграма № 5609 правителството е отново предупредено, но то бездействува.

По този начинъ, макаръ че ген. Фичевъ да не е напълно точенъ като казва, че още на 6 юний било постигнато пълно съгласие между правителството и главното командване за една война срещу съюзницитѣ, той е безспорно правъ да заключи на с. 432, въ смисълъ, че правителството е абдикирало отъ правата си, като не е имало воля да постави ген. Савова на мѣстото му, и да вземе здраво въ своитѣ рѣце въпроса за война или миръ, особено следъ неговитѣ ултимативни телеграми и при една войска крайно изнервничена, стѣща лице съ лице срещу врага Мисля, че пълно и формално съгласие не е имало, но полусъгласие — да.

Въ военен ист. архивъ сж запазени всички телеграми и писма нѣкои отъ които цитува ген. Фичевъ и нѣкои отъ които д-ръ Даневъ заявява, че не е получавалъ. Последното е интересно, защото и главната квартира и правителството се намираха въ София, а тъй важни телеграми не достигатъ по своето назначение. Но понеже г. д-ръ Даневъ търси да се основе на формални доказателства, би било интересно да посочи решения, писма и телеграми отъ правителството до пом. главнокомандуващия, въ които напълно ясно, категорично и дори застрашително да му се запрещава да приема или да мисли за военни действия.

Защото, ако телеграмата отъ 5 юний не е получена, има телеграми № 16 отъ 4. VI. и № 6 бисъ отъ сѣщия денъ, № 5435 отъ 9 VI, № 5517 отъ 13 VI. и № 5609 отъ 15 VI, отъ които гледището и намѣренията на командването ясно личатъ. Не е било потребно, както мисли г. Даневъ, да му се съобщаватъ разпорѣбитѣ на Щаба на дейст. армия до командиритѣ на армиитѣ, но е било абсолютно нужно пом. главнокомандуващиятъ да получи отговоръ на горнитѣ свои телеграми отъ шефа на правителството. Безъ това той е могълъ да смѣта, при познатото настроение на министритѣ, поне, че правителството се колебае малко и ще сподѣли, въ всеки случай, отговорноститѣ на всѣко военно предприятie. Не е достатъчно да се каже, че правителството не е давало съгласие за действията на II и IV армия, необходимо бѣше, за да не носи отговорности, да вржеше, тържествено дори, писменото си запрещение да не се почватъ действия преди надлежната прокламация да бжде подписана. При подобно условие ген. Савовъ не би посмѣлъ да даде заповѣдта, дори при настояване отъ Царя.

Колкото и да бихме обвинявали ген. Савова (post factum) отъ формално гледище за 16 юний, трѣбва да признаемъ, че той, при всички условия, предшествуващи тази дата, е могълъ да смѣта, че се е разбралъ съ правителството, по начало, още на 9 юний 1913 г. за една военна акция, и затова на въпроса на г. Ст. Д. Таневъ:— „Казахте ли на правителството, че почвата акцията?“, ген. Савовъ е отговорилъ: „Отъ това нѣмаше нужда. Решението взехме съвмѣстно съ правителството още на 9 юний. (в. „Утро“ 9. I. 1936 г.). Таневъ съобщава още, че на 17 юний сл. пл. г. д-ръ Даневъ е знаелъ за действията на II и IV армии, а е поискалъ спирането имъ не веднага, а на следния день, навѣрно следъ получаването отчаяната телеграма на ген. Ковачева (командиръ на IV армия) и неблагоприятнитѣ сведения отъ фронта.

Едно заключение по въпроса може да се скицира така: нашето главно военно командване е подценявало гръцко-сръбскитѣ сили, иначе то не би заповѣдало на II армия да настѣпни безъ да се групира; тази преценка е била предадена на правителството и тя го е насърчила да упорствува на заетитѣ позиции по договора; настроено воинствено, самото правителство, отъ своя страна, е въздействувало по неотговорни пѣтица на народъ и войска, които и безъ това бѣха възбудени. Така се идва до едно ясно, макаръ и неоформявано, съгласие между правителството и командването, че оржжието може да се намѣси въ спора. Въ сѣщия духъ се говори и мисли, докато почва да се вѣрва, че желаното е възможно да се достигне само съ нѣколко хода. Тогава почва друга игра: военнитѣ (Савовъ—Нерѣзовъ) желаятъ да обератъ всички лаври за успѣха — тѣ не съобщаватъ за действията дори на най-близкитѣ си сътрудници — напр., заведващия снабдяването съ бойни припаси; политичитѣ насѣскватъ, но, за всѣки случай, не поематъ формално отговорността. Не така биха разсѣждавали тѣ, обаче, както по-после и сега, ако действието би било успѣшно. Тогава и други биха били герои, не само военнитѣ, които, въ всѣки случай, и сега поеха отговорността.

Безпристрастието налага да се заключи, че правителството Даневъ подготви психологически, но не и политически, акта на 16 юний, когото допустна чрезъ бездействието си; ген. Савовъ почна войната въ 1913 г. безъ формално съгласие на правителството и сѣщо съ колебание — не хвърли всичкитѣ си сили въ действие. Ако би успѣлъ, той щѣше да се яви предтеча на модерната война, която почва безъ обявяване, внезапно, съ съкрушителни действия, както най-подходя да се води една война за животъ и смъртъ.

Опитътъ ми да хвърля малко свѣтлина върху единъ исторически фактъ, свързанъ съ г. д-ръ Данева, въ никой случай не би

трѣбвало да се тълкува като отричане на неговата политическа дейностъ изцѣло, а особено като хвърляне сѣнка върху личността му. Всѣкога съмъ билъ съгласенъ съ Ал. Дзивговъ по характеристиката, която даде на г. Данева, въ смисълъ, че чрезъ него политиката у насъ престана да бѣде само умение и ловкостъ, а получи облика и на морална категория. Г. Даневъ е включвалъ, по правило, въ политиката, покрай усѣта на здравата действителностъ, и чисто нравствени елементи. Това съ право ще бѣде смѣтано за една отъ голѣмитѣ му заслуги предъ нашата обществено-

Къмъ всичко друго, което подчертава личността на г. С. Данева, азъ прибавямъ особения му жестъ — да се запише, невръстенъ младежъ — студентъ, въ четата на Филипъ Тотя презъ 1876 г. и да участва въ Сръбско-турската война като редникъ.

Младитѣ българи, общественици и политици, трѣбва да иматъ предвидъ този и подобнитѣ му случаи.

ПРЕДИ ТРИ И ПОЛОВИНА СТОЛѢТІЯ И ДНЕСЪ

отъ Александъръ Ганчевъ

Документи, намѣрени изъ прашнитѣ архиви *)

I. Една подробна смѣтка, намѣрена въ торинскитѣ държавни архиви, за разходитѣ, които щѣли да бѣдатъ нуждни за организирането на една военна експедиция за освобождаването на Албания, Босна и херцогството „Св. Сава“.

Този проектъ е изработенъ лично отъ Савойския дукъ Карло Емануиле I въ началото на м. февруарий 1609 г. въ гр. Торино. Даваме го между другото и за да се види съ какви срѣдства за борба сѣ си служили воюващитѣ, въоръжени „модерно“ за онова време, и необходимитѣ за една военна морска експедиция разходи.

Бележки за нѣщата, нуждни за експедицията:

4 кораби отъ 4—5,000 салми единия, по 500 дукатони единия за месецъ струватъ за два месеца предплата дукатони	4,000
40 кораби отъ 2—2500 салми единия, кждето ще се натоварятъ около 300 човѣка, по 500 дукатони срѣдно за сѣщата предплата, дукатони	40,000

*) По случай събитията, които се развиватъ въ наши дни, Днесъ Албания е подъ протектората на Италия, а Босна и Херцеговина — провинции отъ кралството, чиято корона носи единъ Савойски принцъ, макаръ че документитѣ се отнасятъ за една епоха отъ преди три и половина столѣтия

- в) износът отъ Кавала за чужбина;
- г) вносът отъ чужбина въ Кавала.

За да се получи представа за вноса и износа, ставалъ досега презъ пристанище Кавала, даваме по-долу изложенитъ цифри за годинитъ отъ 1931 до 1940 вкл.

Така, износътъ отъ Кавала за досегашна Гърция е билъ за последнитъ 9 години по 11,000 тона срѣдно стоки, по 150 глави едъръ и 200 дребенъ добитъкъ.

Вносътъ отъ Гърция въ Кавала за сжитъ години е билъ срѣдно по 53,000 тона стоки и по 100 глави едъръ и 8,000 дребенъ добитъкъ.

Стокитъ, внасяни и изнасяни презъ Кавала отъ и за досегашна Гърция, сж най-разнообразни. Тъ сж мазнини, сирене, риба, зърнени храни, спиртни питиета, захаръ и захарни произведения, маслини, дървенъ материалъ, течни горива, машинни масла, бои, сапунъ и разни други.

Отъ изнесенитъ цифри за вноса и износа презъ Кавала отъ и за досегашна Гърция се вижда, че вносътъ е многократно по-голямъ. Това показва, че за своя районъ — западна Тракия — Кавала е била вносниятъ пунктъ за голъма частъ отъ стокитъ отъ първа необходимостъ. Понеже стокитъ отъ вноса и износа сж едни и сжи, макаръ различни по количество, става ясно, че Кавала е билъ единъ отъ разпредѣлителнитъ пунктове на стокитъ отъ първа необходимостъ за Гърция.

Общиятъ тонажъ на разпредѣленитъ презъ пристанище Кавала стоки въ досегашна Гърция за последнитъ 9 години възлиза при посоченитъ цифри на 625,832 тона. Разпредѣлителниятъ добитъкъ пъкъ възлиза на 2,230 глави едъръ и 25,992 глави дребенъ. И при добитъка вносътъ въ Кавала е по-голямъ отъ износътъ.

Какъ стои въпросътъ за износа и вноса за и отъ чужбина презъ Кавала за последнитъ 9 години и какви стоки сж изнасяни и внасяни?

Износътъ е възлизалъ на 109,171 тона или срѣдно годишно по 12,000 тона, като изнесената стока е била само тютюнъ.

Вносътъ отъ чужбина презъ пристанище Кавала за сжитъ години е възлизалъ на 149,625 тона стоки, 2569 едъръ и 54,813 дребенъ добитъкъ.

Или общиятъ тонажъ на внесенитъ и изнесенитъ стоки отъ и за чужбина възлиза на 258,795 тона, а общиятъ брой на добитъка — 56,382 глави.

Стокитъ, внесени отъ чужбина въ Кавала, сж най-разнообразни. Тъ сж такива отъ първа необходимостъ, т. е. сжитъ, каквито сж внасяни отъ и за досегашна Гърция презъ Кавала и които вече

изброихме по-горе. Тукъ трѣбва да се прибавятъ, обаче, внесенитъ въ повече машини и инструменти — фабрикати отъ чужбина.

Отъ цифритъ за износа и вноса презъ пристанището Кавала за и отъ чужбина се вижда, че докато внесенитъ стоки сж всички такива, каквито изобщо човѣкъ употребява въ живота, то изнесената стока е само тютюнъ. Съ други думи, Кавала е била пристанището за износа на тютюнъ. Това се подчертава и отъ обстоятелството, че отъ всичкитъ такси, събирани въ специалния фондъ въ Атина за строежъ на пристанища въ Кавала, сж били отпущани годишно около по 65%, понеже най-големитъ такси сж давали изнесенитъ тютюни, а най-много тютюнъ е изнасянъ презъ Кавала.

И това е при положението, че Кавала е откъсната отъ ж. п. линия. Ако тя — Кавала — получи ж. п. връзка, то сигурно е, че всичкитъ и най-хубавиятъ тютюнъ ще се изнася за чужбина презъ нея.

Сумирано всичко, което е минало презъ пристанището Кавала, като вносъ и износъ за и отъ чужбина и Гърция, дава цифритъ 884,628 тона и 83,374 глави едъръ и дребенъ добитъкъ. Или, закръглено, за година се падатъ по 100,000 тона и 9,300 глави добитъкъ.

Нека не се забравя, че Кавала бѣше за Гърция едно второстепенно пристанище и въпрѣки това трафикътъ презъ него е голъмъ.

Ако, обаче, то се свърже сега съ мрежата на Б. Д. Ж. и се създадатъ въ него всичкитъ необходими технически удобства, може само да се очаква най-свѣтло бъдеще за Кавала.

НАШАТА ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКА КОМИСИЯ ЗА 16 ЮНИЙ 1913 Г.

отъ Ив. Кр. Стойчевъ

Следъ като въ кн. 2 и 3 отъ т. г. на сп. „Българска военна мисълъ“ бѣ отпечатана статията ми „По войната ни срещу Сърбия, Гърция и Черна гора въ 1913 г.“, случи ми се да посетя Военно-историческата комисия, гдето узнахъ, че е вече подъ печатъ томътъ отъ нейния трудъ, посветенъ на, тъй наричаната, Междусъюзническа война презъ 1913 г. Даде ми се възможностъ да прегледамъ отпечатанитъ около 25—30 коли, обхващащи предшествуващитъ тази война събития, вкл. началото на бойнитъ стълкновения.

Понеже авторитетното изложение на В. И. К. представява особенъ интересъ, а излизането на тома ще закъснѣе доста по редъ причини, преди да дочакамъ възражения на отпечатаната вече

моя статия, ще дамъ нѣкои кжси сведения относно схващанията на Военно-ист. комисия по засегнатитѣ отъ мене въпроси. Тѣзи схващания сж далечъ по-смѣли отъ моитѣ заключения — все въ вреда на тогавашното правителство — не застанало на дължимата висота на ржководенъ факторъ.

*

Томъ I отъ труда на Военно-историческата комисия „Войната между България и другитѣ балкански държави въ 1913 г.“ е посветенъ на причинитѣ, подготовката на войната и военнитѣ действия до 21 юний вкл. Глава I разглежда на 156 стр. причинитѣ за войната; глава II — военнитѣ сили на воювалитѣ държави (16 с.); глава III — плановетѣ за войната и съсрѣдоточението на войскитѣ на дветѣ страни (105 с.). Въ глава IV е описано започването на военнитѣ действия (20 с.), а само поводътъ за тѣхъ е изложенъ на 9 стр. На тѣзи страници ще спра вниманието на читателя, за да види какъ се рисуватъ по документитѣ най-важнитѣ моменти въ самото навечерие на почване войната срещу бившитѣ ни съюзници.

Все съ връзка съ изследвания въпросъ ще спомена и сведенията, които ординарецътъ отъ Царската свита презъ 1912/13 г., г. щ. полковникъ Константинъ Николовъ, живущъ сега въ Парижъ, е съобщилъ на зап. генералъ Z. презъ 1926 г., при разговоръ тъкмо по опита на Д-ръ Даневъ да отрича всѣка отговорност за военнитѣ действия на 16 срещу 17 юний 1913 г. Тѣзи сведения ми се съобщиха по поводъ моята статия, за да ми се подчертае, че не съмъ далечъ отъ истината.

*

Отъ военно гледище висшето командуване е извършило непроситими грѣшки и се е натоварило съ страшни отговорности, съ даденитѣ заповѣди на II и IV армии да нападнатъ сърбитѣ и гърцитѣ между г. Кочани и Бѣло море — всичко резултатъ на пре-дубеждения и лекомислие.

Главниятъ въпросъ, обаче, за насъ тукъ си остава: знаело ли е правителството, въ лицето на своя председателъ поне, за горнитѣ заповѣди на генералъ Савовъ, преди или следъ даванетоъ имъ.

На с. с. 303—5 Военно-историческата комисия резюмира положението така:

1. Приема обясненията на ген. Савовъ (с. 303—4), че въ Коронния съветъ на 9 юний, въ двореца Враня, е билъ разискванъ въпросътъ: веднага ли да бжде обявена войната или не. Тогави тамъ генералътъ е поддържалъ, че въпроситѣ съ съюзницитѣ ще се решатъ само съ оръжие, но предложилъ, все пакъ, дипломатията, *въ седмицень срокъ* (т. е. до 16 VI), да реши окончателно

какъ да се постжпи; тази отстжпка ген. Савовъ направилъ поради необходимостта да се чуе предварително очакваната дума и на Русия. Тази дума се забавяла, сърбитѣ създавали изкуствено политически кризи, а ген. Савовъ ставалъ все по-нервенъ, защото войската се вълнувала, толкова повече, че и той ѝ бѣ обещалъ *предварително* и прибързано, че до 10 дни въпросътъ за миръ или война ще се реши (т/ма № 5410 отъ 8 VI, 12 ч. в.).

2. Наближаването на срока, 16 юний, и липсата на отговоръ отъ Русия е накарало ген. Савова да подаде нѣколко телеграми до правителството (означени въ споменатата моя статия), за да го предизвика да изясни решението си¹⁾.

Следъ много прѣдшествувачи, почти ултимативни, искания отъ пом. главнокомандувачия до правителството: да опредѣли окончателно отношението си къмъ положението, т. е. за война или миръ, при неизяснени обстоятелства, день преди срока, на 15 юний ген. М. Савовъ подава до мин.-председателя една последна телеграма № 5669, въ която подчертава вѣрата си въ нашата победа и настоява: да се свърши съ преговоритѣ, за да може войската да получи възможностъ да отмъсти за обидитѣ, които сж ѝ нанесени, като се заключава, че всѣко по-нататъшно държане на армията въ бездействие е вредно за българската политика и за жизненитѣ интереси на България.

Безъ да дочака отговоръ, сжщия день ген. Савовъ, въ 19 и 20 ч., нарежда до командиритѣ на II и IV армии да почнатъ действия, като на IV армия се опредѣля за начало „16 юний вечерътъ“, а на II армия се казва: „Преди да пристжпите къмъ съсрѣдоточението на армията, атакувайте по най-енергичень начинъ...“ съ добавка: „IV армия атакува утре, 16 того, презъ нощта...“²⁾

3. Д-ръ Даневъ е твърдилъ предъ Парламентарната изпитателна комисия, че неговиятъ кабинетъ нито е далъ заповѣдъ за военнитѣ действия, нито е билъ предизвестенъ, нито уведоменъ, следователно правителството е чуждо на дѣлото, свързано съ 16 юний.

¹⁾ Дали ген. Савовъ е действувалъ около 16 юний само по свое разбиране, по заповѣдъ на Царя или по настояване на македонскитѣ кржгове, е най-интересно да се установи, но тази задача би ни отвлѣкла сега отъ главния нашъ въпросъ.

²⁾ Телеграмитѣ сж написани лично отъ ген. Савова, съ поправки отъ полк. Нерѣзовъ, на розови телеграфни бланки. Почеркътъ на Савова е забележително четливъ, твърдъ, спокоенъ. Тѣзи телеграми се намиратъ въ архива на В. И. К. — до II армия въ дѣло VI, 9, а, с. 217, а до IV армия — въ дѣло VI, 16, а, с. 97. Бившиятъ тогава офицеръ отъ опер. отдѣлъ Ю. Р. ме увѣрява, че тѣзи телеграми, предвидъ важността на последицитѣ, били фотографирани веднага по нареждане на покойния ген. Коста Георгиевъ. Има да се провѣри този фактъ до случая ли се отнася и запазенитѣ телеграми първообразъ ли сж.

4. Ген. М. Савовъ, на същото мѣсто, пъкъ е казалъ, че той не е съобщилъ на правителството, защото предполагалъ, че, когато Царъ Фердинандъ му развързалъ ржцетъ съ думитъ: „Отговорете съ същата мѣрка“, т. е. да атакува сърби и гърци (с. 304), той смѣталъ, че това е резултатъ на предварително споразумение между самия Държавенъ глава и мин.-председателя.

5. Ген. Савовъ не настоява, че д-ръ Даневъ е знаелъ *всичко*, особено на 16 юний, но той не допуска това и за 17 число, тъй като Даневъ ималъ въ свои ржце телеграфа.

6. Вънъ отъ споменатитъ вече сведения на ген. К. Найденовъ (вж. споменатата вече моя статия), но и началникътъ на артилерията въ III армия ген. П. Тантиловъ е заявилъ (с. 306), че на 17 юний сл. пл. д-ръ Даневъ е казалъ предъ висшитъ офицери въ щаба на ген. Р. Димитриевъ: „Радвайте се, вашето желание се изпълни и следъ два дена ще диктувамъ мира въ Солунъ“. А по-после, въ същия день и на същото мѣсто, той призналъ, че е дошълъ въ Божурище, за да не могатъ да го намѣрятъ дипломатитъ, които го търсили непрекъснато презъ цѣлия день.

7. На 17 юний, въ неозначенъ часъ (явно е, обаче, че е пр. пл.) ген. Савовъ е уведомилъ командира на III армия съ телеграма № 5645 (В. И. Арх. д. VI, 12, б, с. 1), че „отъ тази нощъ“, т. е. нощта 16-17 юний, въ Македония се водятъ успѣшни боеве за насъ. Тази телеграма липсва въ дѣлата на щаба на III армия, но е безспорно, че е получена отъ ген. Димитриева, защото въ същия день, точно въ 13 ч. и 15 м. (т. е. два-три часа преди д-ръ Даневъ да бѣде при него) той е разпоредилъ по съдържанието на същата телеграма до 1-а и 13-а дивизии.

8. Д-ръ Даневъ пише („Нашата дума—Възражение на бившитъ министри... срещу обвиненията на Държавния съдъ отъ 1922 г.“, с. 227), че на 17 юний, когато почнала атаката срещу сърби и гърци, Мин. съветъ нѣмалъ заседание, а той заминалъ съ мин. на правосъдието (П. Абрашевъ) при ген. Димитриева, за да го кани да участвува въ делегацията, която щѣше да замине за Русия по арбитража ни съ Сърбия. Както се изяснява отъ други факти, това е било само предлогъ (с. 420), а всъщностъ — Даневъ е избѣгалъ да не вижда този день дипломатитъ, които, съвсемъ основателно, е трѣбвало да го видятъ непременно. Това отсъствие на мин.-председателя отъ София не е било и безъ знанието на Държавния глава, понеже на 17 VI пр. пл. тѣ, изглежда, сж се виждали³⁾, за което свидетелствува дежурниятъ въ този день ординарецъ въ

³⁾ Въ същия день д-ръ Даневъ е билъ въ Гл. квартира, изглежда, два пѣти, и е узналъ за действията, но не си ги е представилъ точно такива, каквито бѣха. (Прил. къмъ т. I на Доклада на парл. изпит. комисия, с. 96 I).

Двореца, зап. полк. Константинъ Николовъ. По този фактъ ето нѣкои подробности.

Първитъ донесения за действията на 16 срещу 17 юний пристигнали въ Ш. д. а. въ София къмъ 9—10 ч. пр. пл. на 17 число (с. 421). Изглежда, че тѣзи сведения сж били препратени въ Двореца за докладъ на Царя и били получени отъ зап. полк. К. Николовъ тъкмо по време, когато д-ръ Даневъ билъ на аудиенция—преди да замине за Божурище, въ Щаба на III армия. Този моментъ читателътъ да запомни.

9. На 17 VI, около пладне, сръбскиятъ и гръцкиятъ пълномощни министри въ София подаватъ ноти и протестирайтъ срещу нашето нападение презъ нощта. Д-ръ Даневъ казва, че е узналъ за сръбската нота *вечерята*, следъ завръщането си отъ *Божурище* (с. 305). Странно би било да не бѣде уведоменъ по т. *Божурище*, освенъ ако предварително е наредилъ да не го търсятъ, защото Даневъ не е могълъ да не предполага, че подобни ноти ще последватъ.

10. Въ 11 ч. 40 м. сл. пл. на 17 юний и въ 1 ч. 25 м. пр. пл. на 18 юний (т. е. презъ нощта на 17 срещу 18) въ Главната квартира се получаватъ донесения отъ II и IV армии, предавани веднага по телефона и на мин.-председателя (с. 427). Отъ тѣхъ се заключавало, че очакванитъ бързи и решителни успѣхи не ще се осъществятъ, а се очертавала продължителна война (с. 428).

11. Въ всѣки случай, на 17 VI Даневъ не предприема нѣщо съществено по поводъ подаденитъ ноти.

Заслужава да се подчертае, че мин.-председателятъ следъ получаване на сръбската нота се убедилъ, че работата е сериозна и той бърза, и безъ да събира Мин. съветъ, безъ дори да се справи съ ген. Савова, нарежда да се спратъ военнитъ действия⁴⁾. Откритъ остава само въпросътъ: защо това става едва сутринта на 18 VI, а не веднага — вечерята на 17 с. м.

Ген. Савовъ поискалъ правителството да се обърне къмъ него писмено по въпроса. Въ това писмо до пом. главнокомандуващия се иска прекратяване на действията *само срещу Сърбия*⁵⁾. Показателно е, че този документъ № 1972⁶⁾, поради важността на случая, не носи подписа на самия мин. председателъ, а сж го подписали гл. секретаръ Г. Димитровъ и началникътъ на политическото отдѣление Гоце Радевъ (с. 428—9).

⁴⁾ Прил. къмъ т. I на Доклада на парл. изп. ком. с. 97 I.

⁵⁾ Съ т-ма № 5681 отъ 18 VI до II армия (В. И. А. д. VI, 9, и, с. 238), се нарежда да се премине къмъ отбранителни действия поради тежкото положение на IV армия.

⁶⁾ Докладъ на Парл. изпитателна комисия, т. I, с. 528, док. 226.

12. До 9 ч. пр. пл. на 18 VI д-ръ Даневъ се е срѣщалъ съ руския и сръбския пълномощенъ министъръ, следъ което намира пом. главнокомандуващия ген. Савовъ и говори по прекратяване на действията.

Въ 10 ч. 30 м. пр. пл. на 18 число генералъ Савовъ е далъ заповѣдъ на IV армия (с. 431) да прекрати действията; тази заповѣдъ стига въ Щаба на Мак-одринското опълчение (северозападно отъ гр. Кочани) едва въ 6 ч. 30 м. сл. пл., т. е. следъ 8 часа (с. 455) и е могла да се изпълни най-малко следъ още единъ часъ.

Въ всѣки случай, какво сж уговорили по прекратяването на военнитѣ действия ген. Савовъ и д-ръ Даневъ не се вижда точно, но г. Даневъ не е могълъ да не знае на 18 VI сутринята и за гръцката нота. Може ли да се обясни създаването различно отношение спрямо Сърбия и Гърция съ факта, че писмото за прекратяването на военнитѣ действия е било редактирано и подписано отъ чиновници? Д-ръ Даневъ твърди, че писмото е носено, разглеждано и одобрено отъ Мин. съветъ на 18 VI. Положението трѣбва да се уясни и отговорността опредѣли.

13. Когато къмъ 11 ч. пр. пл. на 18 VI Царъ Фердинандъ узналъ за нареждането да се спратъ военнитѣ действия, изпратилъ началника на кабинета си Д. Добровичъ при пом. главнокомандуващия да иска да отмѣни заповѣдта си. Сега ген. Савовъ, който порано (за започване действията) се позоваваше на положението, че е длъженъ да изпълнява безпрѣкословно Царскитѣ заповѣди (с. 308), не се подчинилъ, понеже ималъ писмено нареждане отъ правителството въ противенъ смисълъ.

Отъ хода на събитията, впрочемъ, на 18 VI къмъ пладне, се бѣха стреснали най-много самиятъ Царъ, ген. Савовъ и д-ръ Даневъ, ето защо първиятъ не е настоялъ повече предъ ген. Савова да продължи действията (с. 432). Поради това останали въ сила разпорежданията на последнитѣ двама, които сж искали вече да се разтоварятъ отъ заплашващитѣ последици и затова бѣха действували въ последния моментъ задъ гърба на Държ. глава, като наредиха да се преустановятъ действията и тъй го поставиха предъ свършенъ фактъ (с. 431) и му джиросаха всички отговорности.

Както ген. Савовъ знаеше, че не е подчиненъ на правителството, а на главнокомандуващия, чрезъ когото можеше да се иска отъ него едно или друго, тъй и мин. председателътъ знаеше, че пом. главнокомандуващиятъ не му е подчиненъ. Дори ако смѣтнемъ, че ген. Савовъ е билъ подчиненъ на правителството безъ санкцията на Царя, д-ръ Даневъ би трѣбвало да иска отъ ген. Савова спирането на действията отъ името на правителството, а не отъ свое, както е редактирано писмото. Но това е, може би, само по формата, всъщностъ очертанитѣ отношения на взаимна зависимостъ

между министъръ-председателя и пом. на главнокомандуващия сж били установени поради нуждата всѣка отъ странитѣ да ги изпълнува, за да намали отговорноститѣ си. Този стремежъ, за съжаление, и досега проличава у преживѣлитѣ главни дейци или тѣхнитѣ сътрудници, последователи или лични почитатели. Съ това не се служи на истината и на правилното политическо възпитание на бълг. гражданинъ и воинъ.

Да се върнемъ пакъ къмъ основния нашъ въпросъ: знаелъ ли е на 16 и 17 юний д-ръ Даневъ за предприетитѣ военни действия?

По този пунктъ трудътъ на Военно-ист. комисия бележи, че е невъзможно д-ръ Даневъ, прекаралъ цѣлия день на 17 VI въ Щаба на III армия⁷⁾, да не е научилъ за настѣплението на II и IV армии (с. 306). Бихъ добавилъ, че той е билъ въ Щаба на III армия не само за удобството да избѣгне срещитѣ съ дипломатитѣ, въ този критически день, докато се обрисова очакваниятъ усѣхъ, но и да следи, чрезъ преценката на ген. Димитриевъ, развоия на военнитѣ действия.

По всичко изглежда, че ген. Димитриевъ е билъ уведоменъ за смисъла на събитията въ II и IV армии тъкмо отъ д-ръ Даневъ, защото той и на 17 VI пр. пл. вече знаеше и първитѣ донесения отъ бойнитѣ поля. Връщамъ се на сведенията, черпени отъ зап. полк. Конст. Николовъ, който бѣ въвелъ въ този день д-ръ Даневъ на аудиенция при Царя. Дали Държ. глава не е билъ уведоменъ къмъ това време и по телефона отъ Щ. д. а. за хода на събитията, не се знае, за да се твърди, че е говорилъ по тѣхъ на своя мин. председател, но зап. полк. Николовъ твърди, че, когато д-ръ Даневъ излѣзълъ отъ кабинета на Царя, Николовъ съ радостъ му съобщилъ новинитѣ и го сърадвалъ. На това д-ръ Даневъ му казалъ нѣщо въ смисълъ: „Мълчете, мин. председателътъ все едно че не знае нищо. Понѣкога е тъй — той не трѣбва да знае известни работи“, т. е. бѣгане отъ отговорностъ⁸⁾.

Въ това прозираме, отъ една страна, че д-ръ Даневъ е знаелъ вече онова, което Николовъ е щѣлъ да му каже, отъ самия Царъ, иначе той би билъ изненаданъ, тъй би обърналъ и сериозно внимание, а отъ друга — явна проява на хитруване по тѣхъ събития: далъ съгласие, но не знае, защото съгласието е за дей

⁷⁾ Отъ обясненията на д-ръ Даневъ предъ Парлам. изпит. комисия (прил. т. I с. 88) излиза, че той ще е зминалъ за Божурище следъ 15 ч., тъй като е билъ къмъ 14—15 ч. въ Щаба на действ. армия.

⁸⁾ Въ сжщия духъ д-ръ Даневъ казва: „Както често става, азъ като мин. председателъ не съмъ знаелъ туй, което се вижда да е било публична тайна...“ (Прил. т. I Докладъ парл. комисия с. 97 I).

ствия, но само война да нѣма⁹⁾). Че д-ръ Даневъ ще е обяснилъ вестта за почнатитѣ действия и, главно, за първитѣ резултати, че вижда и отъ съдържанието на дветѣ телеграми, които полк. Жостовъ, началникъ щаба на III армия, бѣ подалъ на полк. Жекова — началникъ щаба на II армия на 16 и 17 VI.

Отъ телеграмитѣ на полк. Жостова личи, че той ще е билъ посветенъ върху схващанията на Царь Фердинандъ, навѣрно внушавани отъ македонскитѣ крѣгове — да се биятъ сърби и гърци съ оржие. Тѣй като това бѣ мнението и на ген. Савовъ, то наметитѣ му въ телеграмата отъ 17 VI въ 10 ч. 30 м., въ която се казва: „Нѣмаме мжжественъ държавенъ мжжъ“, трѣбва да сж визирали мин.-председателя. Съвсемъ логично е, че той ще се е колебалъ да се съгласи съ Царя и ген. Савовъ за действие и когато, най-после, е склонилъ, това е станало при условия да не се знае отъ никого и да не бжде война. Въ това отношение хвърлятъ свѣтлина пакъ споменатитѣ сведения отъ зап. полк. Конст. Николсвъ.

Но и следъ почването на действията д-ръ Даневъ ще е разбралъ, че, ако не се постигнатъ бързи резултати, тѣ ще могатъ да се прекратятъ, подѣ предлогъ, че правителството не е знаело. Полк. Жостовъ ще е знаелъ, че Царьтъ не би одобрилъ подобно нѣщо, ето защо той е телеграфиралъ на полк. Жековъ въ 8 ч. 20 м. сл. пл. „... продължавайте безспирно... безъ да обръщате внимание даже и на заповѣди, ако тѣ искатъ спиране. Ако е нужно, скжсайте телеграфа, нѣма да ви се сърдятъ за това“ (с. 306).

Трудътъ на Военно-ист. комисия бележи, прочее, че е невъзможно, щото д-ръ Даневъ, прекаралъ почти цѣлия (не точно!) день на 17 VI въ щаба на III армия, да не е научилъ за настѣплението на II и IV армии (с. 306). Но, ако, наистина, д-ръ Даневъ не е знаелъ нищо нито на 16, нито на 17 юний, ако е билъ по начало противъ военнитѣ действия, той би трѣбвало въ сжщия мигъ, следъ получаване на грѣцката и сръбската ноти, да се яви при Царя и ген. Савовъ и да наложи спирането имъ или да сложи оставката си. Въмѣсто това, д-ръ Даневъ предоставя още цѣла нощъ на ген. Савова за действия, сигурно съ надежда, че тази нощъ ще роди победата. И понеже тя не идва, а става нѣщо тъкмо противно, тогава мин.-председателътъ почва да се плаши отъ отговорнитѣ и плахо иска спирането на действията, и то наполовина. При създаденитѣ отговорности той почва да си внушава, че не е знаелъ нищо за началото и развоя на събитията въ предшествуващитѣ близки часове и дни, улесненъ отъ липсата на документи.

⁹⁾ Само така могатъ да се гълкуватъ честитѣ му подчертавания, че е казвалъ на 17 и 18 юний на ген. Савовъ: „Генерале, не искамъ война“. (Приложение къмъ т. I отъ Доклада на parl. изп. комисия с. г. 96 II, 97 I и пр.).

изходящи отъ прав. страна, неполучени ужъ телеграми, използващъ полупоемането на отговорността отъ ген. Савовъ и т. н.

Много основателно на с. 307 въ използвания отъ менъ трудъ е казано: „И тѣй, сигурно е, че мин.-председателътъ д-ръ Даневъ на 17 юний е знаелъ, че сж атакувани сърбитѣ и гърцитѣ и че той не е направилъ нито протестъ противъ тази постѣпка на пом. главнокомандувачия, нито да спре операцията... Следователно, логично е да се заключи, че операцията е предприета, ако не съ одобрението, то съ знанието на мин.-председателя“.

*

Военно-ист. комисия намира, че най-голѣмата вина за почването на военнитѣ действия лежи върху ген. Савовъ. Тя установява, че тѣ сж почнати по „безразсѣденъ начинъ“ (с. 308). Подолу се отхвърля оправданието на сжщия генералъ, че е почналъ действията въ изпълнение на заповѣдъ отъ Държавния глава, тѣй като въ други, далечъ по-маловажни, случаи въ миналото той не е допускалъ Царя да се вмѣсва въ неговитѣ права на фактически главнокомандуващъ и е реагиралъ по най-оскѣрбителенъ начинъ.

Споредъ труда на Военно-истор. комисия ген. Савовъ, като пом. главнокомандуващъ, самъ си опредѣлилъ правата и ги разширилъ извънредно много. Той дори почналъ да се мѣси дейно и въ политиката, гдето взелъ превесъ надъ всички фактори. Всичко това, както и неговитѣ скорошни и по-раншни прояви, не сж стреснали правителствата на Ив. Гешевъ и С. Даневъ — да го поставятъ на мѣстото му. Тѣ като че ли били хипнотизирани отъ ген. Савова. Това заключение се налага, защото проекта на Царя — да го отстрани отъ главното командване, презъ срѣдата на май 1913 г., е билъ отклоненъ тъкмо отъ Гешевъ, а Даневъ го е наблюдавалъ цѣлъ месецъ преди, и дни презъ акцията отъ 16 юний, безъ да смѣе да предприеме нѣщо.

Не е погрѣшна тогава мисълта на Военно-истор. комисия, че идеитѣ на ген. Савовъ — да се реши спорътъ ни съ съюзницитѣ съ оржие — взематъ връхъ не само срѣдъ обществото, но и срѣдъ мѣродавнитѣ крѣгове.

Въ резултатъ на всичко — дойде се до 16 юний. В. И. К. заключаватъ:

„Главното командване и правителството... действуха подѣ напора на общественото мнение, което вмѣсто да бжде ржководено отъ правителството, последното се намираше подѣ негово влияние“ (с. 307).

Позволено е да се предполага, следователно, че самонадѣяниятъ ген. Савовъ си бѣ въобразилъ, че е и голѣмъ политикъ, безъ да се бѣ убедилъ въ своята посрѣдственостъ като висшъ командиръ,

изобличенъ отъ редъ случаи въ предшествуващата война. Ето защо той пожела да покаже на политикитѣ, че и безъ тѣхното прѣко и формално участие той ще получи желаното отъ България отъ бившитѣ съюзници, игнорирайки заплахитѣ на Ромъния и Турция, разчитайки, най-безосновно впрочемъ, нападението ни да не излѣзе вънъ отъ кръга на една демонстрация, безъ да се превърне въ кръвопролитна война.

*

16 юний не може да се разглежда само като военна авантюра на единъ главнокомандуващъ. 16 юний не би билъ възможенъ при едно правителство, което би било на своята висота. Правителството на д-ръ Даневъ не може дори да се извинява, че е било изненадано отъ единъ своего рода заговоръ, защото дългъ на всѣко правителство е да не допуска да бжде изненадвано и измамвано както отъжтре, така и отъвнъ.

Ако правителствата въ навечерието на 9 юний 1923 г. и 19 май 1934 г. биха могли още да говорятъ за заблудение отъ страна на заговорниците, колкото и да е непростително това и за тѣхъ, по начало, правителството на д-ръ Даневъ въ 1913 г. не може да се позове и на подобни несъстоятелни доводи, защото самото то създаваше психологични предпоставки за единъ 16 юний, а, главно, доста ясно бѣ предупреждавано отъ самия пом. главнокомандуващъ, и то писмено и безцеремонно. Поради липса на държавнически куражъ, поради страхъ да се противопостави на отговорни и неотговорни фактори, ако би мислило другояче; поради колебание да вземе решение, а най-главно защото правителството е било склонно на една военна акция, — то не е отговаряло на редъ телеграми на ген. Савовъ, нѣкои отъ които мистериозно изчезвали, и е оставяло събитията да се развиватъ безъ формално участие на самитѣ министри. При това положение д-ръ Даневъ си е запазвалъ добритѣ и лично сгодни отношения съ Държавния глава и съ войската, въ лицето на ген. Савова, като същевременно, при възможна пакостъ, е ималъ възможностъ да отхвърли отговорноститѣ. Точно така и става. Но всѣки, който обективно проучи събитията и се вдълбочи въ фактитѣ, ще дойде до заключенията на нашата Военно-историческа комисия, която правилно разпредѣля отговорноститѣ между д-ръ Даневъ и ген. Мих. Савовъ. Всѣкакви позовавания на липса на формално съгласие на правителството говорятъ за гузностъ и залавяне за сламка.

Поуката е една — отъ ръководещитѣ политиката лица се иска повече характеръ, по-твърдо стоене на поста си, неподаване на настроенията на улицата, държане езика задъ збитѣ и готовностъ да се поеме отговорностъ въ всѣки случай.

Следъ като отдадохъ данъ на личния куражъ на г. д-ръ Данева за доброволството му въ 1876 г., и общия тонъ на неговото поведение като политикъ, трѣбва да призная, че той не прояви, нужното гражданско мъжество, за да поеме откровенно отговорността за 16 юний, както би подобавало на единъ истински държавникъ. Поради това цѣлата истина по 16 юний още не е разкрита; обясненията на ген. Савова и д-ръ Данева оставятъ впечатление съ своята неискреностъ. Изглежда, че съ тѣхъ и една тайна ще изчезне, ще остане неразбулена, макаръ и въ нѣкои малки подробности. Това не ще прѣчи естествено на историята да присъди.

Историята, прочее, познава странни случаи — обладаване куражъ срещу смъртта и страхъ въ далечъ по-маловажни случаи, напр. маршалъ Мюратъ. Имало е държавници, които сж хвърляли народитѣ си въ война, но сж прибѣгвали до всички срѣдства да изтрѣгнатъ децата си отъ фронта. Имало е началници лично винаги безстрашни, но безъ решителностъ да ангажиратъ въ бой своитѣ части и т. н.

Цѣлостнитѣ държавници и пълководци, съ характери и умение, затова сж високо ценни, защото сж рѣдкостъ.

*

Поради особения шумъ, който се вдигаше въ пресата по телеграмитѣ, размѣнени между полковницитѣ Жековъ и Жостовъ около 16 юний 1913 г., нужно е да се спремъ на тѣхъ за последенъ път, още повече, че тѣ сж цитувани и въ труда на В. И. К., гдето далечъ не имъ се придава тенденциозното значение, къмъ каквото клонѣха нѣкои защитници à tout prix на правителството на д-ръ Данева.

За да се разбере истинскиятъ смисълъ на тѣзи телеграми и доколко всѣки отъ полковницитѣ Жековъ и Жостовъ е действувалъ вънъ отъ своя служебенъ кръгъ, събитията ще се оточнятъ до последна възможностъ

1. Къмъ 12—13 юний 1913 г. полк. Жостовъ е подалъ телеграма на полк. Жековъ съ № 315, съдържанието на която е неизвестно¹⁰⁾.

Изглежда, че първиятъ е направилъ опитъ да упрѣкне командването на II армия въ излишна предпазливостъ или да му внуши да заеме Солунъ съ внезапно нападение.

2. На 13 юний съ № 102 полковникъ Жековъ отговаря на полковникъ Жостовъ буквално:

„Не ни е свойствено да се боимъ отъ отговорностъ, но сме принудени да чакаме да ни развържатъ ржцетѣ. Съставътъ на армията ни сега далеко не е такъвъ, какъвто го знаете отъ бойното

¹⁰⁾ „Нашата дума“, с. 226.

разписание, обаче, колкото зависи отъ насъ, ние бързаме повече отъ всички други. Имайте още малко търпение, надѣвамъ се да ви зарадвамъ скоро“.

Отъ това е ясно, че полк. Жековъ прави намеци: 1) че е нужна заповѣдъ за действие, 2) че съставътъ на армията не е познатиятъ подъ Одринъ, а намаленъ и влошенъ въ качествено отношение, 3) че бързатъ, за да използватъ доброто настроение въ духа, и 4) дава надежда, понеже знаеше телеграмата на пом. главнокомандуващия отъ 8 VI, № 5410, че до десетъ дни ще се реши въпросътъ за война или миръ.

За честта на ген. Жековъ, ние можемъ да заявимъ, че той не е участвувалъ въ никакви комплоти срещу правителството, както подмѣта г. Даневъ¹¹⁾.

Далечъ отъ София, несвързанъ съ кржговетъ, които сж заплашвали д-ръ Даневъ да не отива на арбитражъ (с. 226), той се е задоволявалъ да бжде строго въ кржга на своитъ прѣки задължения. Подобна защита на ген. Жостова не бихъ направилъ и спокойно бихъ го обвинилъ. Защо Даневъ нѣма куражъ да разграничи единия отъ другия и само заради полк. Жостовъ казва: „висшитъ военни“. Този изразъ би билъ точенъ, ако се отнасяше до множеството, а тъкмо това едва ли е така.

3. Заповѣдта на пом. главнокомандуващия генералъ Савовъ до II армия за нападане гърцитъ (телеграмата му № 5596) е отъ 15 юний 8 ч. сл. пл., получена въ Сѣресъ (Щаба на II армия) въ 9 ч. 37 м.

4. До срѣднощъ командуващиятъ II армия ген. Ивановъ и началникътъ на неговия щабъ полк. Жековъ правятъ разпореждания по горната телеграма. Тѣзи разпореждания се оформяватъ въ заповѣдта по армията № 87 отъ 16 юний, 1 ч. пр. пл.¹²⁾.

5. Втората телеграма на полк. Жостовъ отъ Божурище (Щаба на III армия) до полк. Жековъ е подадена на 16 юний, 10 ч. 30 м. пр. пл. (В. И. А. VII, 12, б, с. 89).

6. Следъ пладне на 17 VI мин. председателятъ е въ Щаба на III армия въ Божурище и води разговоритъ, споменати на с. с. 306 и 7.

7. Чакъ въ 7 ч. сл. пл. на 16 VI полк. Жековъ отговаря на полк. Жостовъ: „Успокой се, почваме“ (сжщото дѣло, с. 89).

8. Узналъ отъ д-ръ Даневъ доста много, полк. Жостовъ е още по-смѣлъ и подава въ сжщия день третата си телеграма въ 4 ч.

¹¹⁾ „Нашата дума“, с. 226.

¹²⁾ Не мога да отмина единъ фактъ, на който се натъкнахъ при проучванията си, засѣгащъ неспазване тайната по проектиранитъ действия на 16 VI. Командирътъ на Драмската бригада донася въ Щаба на II армия въ 10 ч. пр. пл. на 16 VI, че въ 8 ч. 30 м. е доловенъ разговоръ по грѣцкитъ телефони: „като че българитъ ще настѣпятъ“ (В. И. А. VII, 12, б, с. 76).

и 20 м. сл. пл., получена отъ полк. Жековъ въ Сѣресъ въ 9 ч. 55 м. сл. пл. (сжщото дѣло, с. 155).

9. Всичко получено и изпратено до и отъ полк. Жековъ е било своевременно докладвано на командуващия II армия ген. Н. Ивановъ, който го заяви приживе публично въ печата.

•

Въ моята спомената вече статия погрѣшно съмъ отбелязалъ (с. 1026), че „Спомени за Междусъюзнишката война“ отъ ген. К. Найденовъ не сж печатани (спр. „В. Ист. сб.“, кн. 1—2 отъ 1928 г.). Бележката ми ще важи за другъ неговъ трудъ.

Ползувамъ се отъ случая да поставя въпросъ и относно споменатия разговоръ между д-ръ Даневъ и ген. Димитриевъ (с. 1026 ал. 1) въ присѣдствието на кап. Минковъ. Най-вѣроятно е, че това ще е станало на 17 юний, ако се установи, че д-ръ Даневъ не е ходилъ освенъ веднажъ въ Божурище; отъ това ще следва, че ген. Димитриевъ се е връщалъ отъ София въ щаба си съ д-ръ Даневъ и П. Абрашевъ. По-вѣроятно ми се струва, че съмъ въ заблуждение — Минковъ ще е чулъ подобенъ разговоръ между Даневъ и Абрашевъ, което е напълно правдоподобно, защото е изключено ген. Димитриевъ да е билъ въ този день въ София. Сжщественото е, че Даневъ е знаелъ и одобрявалъ военнитъ действия, предприети на 16 юний, макаръ и не въ истинския имъ размѣръ, а не съ кого точно е сподѣлилъ мисли.

ЗНАМЕТО, ПОДЪ КОЕТО БѢ ОБЯВЕНО СЪЕДИНЕНИЕТО

отъ И. К. Стамболиевъ

Всѣко събитие иска своитъ декорации. И ако такива въ действителностъ не е имало, тѣ се създаватъ по пжтя на легендата, докато взематъ реаленъ образъ и станатъ „фактъ“. Така се напластяватъ небивалици въ историята. Нѣщо подобно имаме и при Съединението, макаръ само въ подробноститъ. Искамъ да осветля истината, която не намалява ничий ореолъ.

Подробни музейни проучвания върху нашитъ замена ме убедила въ следнитъ факти:

1. Отъ Освобождението до Съединението въ Източна Румелия сж се развѣвали трицѣтни български знамена, особено Пловдивъ, когато гърцитъ сж украсявали домоветъ си съ грѣцки.

2. Въ войскитъ на Южна България останаха бившитъ 4-а и 5-а дружини отъ българското опълчение, преименовани съответно на 20-а Пловдивска и 23-а Казанлъшка, а по-късно — 1-а Пловдивска